

MƏHƏRRƏM QASIMLI
Əməkdar elm xadimi, professor

NƏHƏNG SAZ-SÖZ USTADI, HEYRƏTAMİZ SAZ BƏSTƏÇİSİ VƏ KAMİL DASTANÇI

Azərbaycan aşığı sənətinin nəhəng simalarından olan Hüseyn Şəmkiqli küdrətli saz-söz ustadı kimi tək-cə poetik söz düzüb-qoşmaq istedadına görə yox, həm də saz bəstəçiliyi sahəsindəki bənzərsiz məharətinə və dastançılıq qabiliyyətinə görə diqqətçəkən ustad bir sənətkardır.

Aşığı Hüseyn Qurban oğlu 1811-ci ildə Şəmki mahalının Qapanlı kəndində dünyaya göz açmış, bir qədər sonra ailələri həmin rayonun Qaracəmirli kəndinə köçmüşdür. Bütün həyatı boyu aşıqlıqla məşğul olmuş, sözü-sənəti ilə el-camaat arasında hörmət qazanmış və böyük nüfuz sahibinə çevirilmişdir. On beşə yaxın şagirdini illərlə yetişdirərək sazın-sözün xiridarı etmişdir. Bu sıradan öz oğlu Bəyçobanı da mükəmməl aşığı kimi hazırlayıb sənət meydanına çıxartmışdır.

Uzun onillər ərzində Gəncəbasar mahalında misilsiz sənət bilicisi kimi tanınan aşığı Hüseyn Şəmkiqli 1891-ci ildə Gədəbəyin Ağbulaq yaylağında dünyasını dəyişmiş və onu Qalakənd qəbiristanlığında dəfn etmişlər.

Aşığı Hüseyn ərəb və fars dillərinə də bələd olmuş, şərq poetikasına dərinlən yiyələnmişdir. İslam dini və Quranın incəliklərindən xəbərdarlığı şeirlərindən də aydın görünməkdədir. Deyilənə görə, o, təqribən on il ərzində Yaxın Şərq ölkələrini gəzmiş, sənət məclislərində bərkdən-boşdan çıxmışdır. Savadlı olduğunu, çoxlu elmi mənbələr oxuduğunu şeirlərində yeri gəldikcə xatırlatmışdır:

*Aşıqlıq elmindən mən xəbərdaram,
Açmışam hər yerdə meydanı bir-bir.
Yüz on dörd kitabdan almışam dərşim,
Gəl sana göstərim əyani bir-bir.*

“Yüz on dörd kitabdan” dərş alan el sənətkarı hansı ölkələri gəzib-dolaşdığını da şeirlərində maraqlı bir coğrafi ardıcılıqla nişan vermişdir:

*Şəmkirli Aşıq Hüseynəm,
Mən burada yer eylədim.
Urumu, Səlmas, Marağa,
İsfahanı zar eylədim.
Gəzdim Çeçeni, Çərkəzi,
Dəmirqapı Dərbənd, Quba,
Gürcüstanı var eylədim.*

Gəzmək, görmək aşığa çoxlu mövzu verdiyi kimi, onun dünya-görüşünü də zənginləşdirmiş, püxtə sənətkar kimi yetişməsinə kömək etmişdir. Onun yaratdığı bir çox dastanlarda da bu səfərlərin kifayət qədər rola malik olduğu hiss olunur.

Aşıq Hüseynin poeziyasında Abbas Tufarqanlımın, Qurbaninin, Xəstə Qasım və Vaqifin şeirləri ilə səsləşən bəndlər, beytlər və bənzər misralar vardır. Molla Pənah Vaqifin “Oynasın” rədifli qoşmasının poetik ruhuyla yaxından çarpazlaşan eyni rədifli qoşmasının diqqətçəkən oxşar tərəfləri o qədər çoxdur ki, bu qoşma ilə Aşıq Hüseynin eyni rədifli qoşmasını bir-birindən ayırmaq xeyli dərəcədə çətinlik tərədir.

Vaqif:

*Nə müddətdir ona güvənən bizik,
Həsərin çəkməkdən canımız üzük.
Hər əlinə alıb bir dənə üzük,
Üzüyü dəstinə alan oynasın.*

Aşıq Hüseyn:

*Dostlar arasında hey ola düzlük,
Olmaya xainlik, həm ikiüzlük.
Hər əlində vardır bir ala yüzlük,
Yüzlüyü əlinə alan oynasın.*

“Oynasın” rədifli qoşmaların mövzusu da, məzmunu da, gözələ poetik münasibəti də onların eyni poetik ruh və ovqat üstündə olduğunu göstərir. Buradakı poetik ruhun yaxınlığı və doğmalığı sənət aləmindəki sələflər və xələflər xəttinin aparıcılığını göstərir. Aşıq Hüseynin “Olar” rədifli qoşmasında da Molla Pənah Vaqifin nəfəsi dərinədən duyulur:

*Hər yetən gözələ gözəl demərəm,
Gözəldə özgə bir əlamət olar.
Zülf dağular, çin-çin düşər gərdənə,
Qaşınan, gözünən işarət olar.*

Söyləndiyinə görə, Hüseyn Şəmkirli Molla Pənah Vaqifin bacısı Tükəzbanın nəvəsidir. Bəlkə də poetik ruh yaxınlığının bir səbəbi də nəsil şərəcərindən gəlir.

Aşıq Hüseyn saz havalarının melodik təbiətinə dərinədən bələd olduğu üçün aşıq seirinin bütün forma və şəkillərindən bacarıqla istifadə edə bilmiş, təcnis, dodaqdəyməz, cığalı təcnis və zəncirli müxəmməs, divani şeir biçimlərinin mükəmməl örnəklərini yaratmağı bacarmışdır. Görkəmli söz ustadı üçbaşı cığalı təcnisin ilkin nümunəsini yaradıb meydana çıxarmışdır:

*İbtida əlifdən dərşim alanda,
Göstərdilər mənə nə qara yaxşı,
Oxudum dərşimi hər ayə qərək.*

*Yox aşıq hər ayinə,
Xalların hərəyi nə?*

*Aşiq Söyün nə dedi?
Dost yetdi hərayinə?*

*Görsə canım bəyənəmər hər ayına,
Səyrəqib geyinsin nə qara yaxşı,
Nələsi yetişsin hərayə qərər.*

Bu şeir şəklinin poetik strukturu, qafiyə-cinas sisteminin mükəmməlliyi, eləcə də məzmun-mündəricə dərinliyi və sərrastlığı oxucuda və dinləyicidə heyranət oyadır.

Aşiq Hüseyn Şəmkirinin şeir dili obrazlıdır, təsvir və tərənnüm üslubu özünəməxsus çalarlarla zəngindir. İncə lirizm və bədii boyalarla işlənmiş canlı lövhələr onun qoşma və gəraylılarında könül oxşayan bir gözəllik yaradır.

Ustad sənətkarın bir çox şeirləri, o cümlədən də “İllah da sarı gül” qoşması (buna çox zaman “Üç gül” də deyirlər) aşıqlar və xanəndələr arasında xalq mahnısı kimi yayılmışdır. “Bayramı” saz havası ilə oxunan bu qoşmada güllərin rəng çalarlarından çox böyük ustalığ və bacarıqla istifadə olunmuşdur:

*Ağca gülün qapısından baxmalı,
Qızılgülü ağ buxağa taxmalı,
Sarı gülü dəstə tutub qoxmalı,
Ağ gül, qırmızı gül, illah sarı gül.*

Aşiq müraciət etdiyi şeir şəkillərində bir qayda olaraq, səmimi və həzin bədii lövhələr yaratmağa çalışır. Bu cəhətdən “Qıj-qıj” rədifli dodaqdəyməz təcnisdəki axar-baxar, eləcə də təbii mənzərə ilə bədii mənzərəni qovuşduğu qibtəolunacaq dərəcədə diqqətçəkicidir:

*Qış çilləsi Xıdır İlyas gələndə,
Hərlənər gərdisi, ay eylər qıj-qıj.
Qar selə dönəndə, yaz açılanda,
Şaqqıldar leysanı, ay eylər qıj-qıj.*

Aşiq Hüseyn Şəmkirli düzüb-qoşduğu müxəmməs və divanilərdə də həmin şeir çeşidinin mükəmməl poetik örnəklərini yaratmışdır. Ustad sənətkarın cıqalı və zəncirləmə müxəmməslərinin əksəriyyəti gözəlləmə ovqatı üstündə qurulub. Bununla belə, bəzi müxəmməslərində tənqidi ruh, hərbə-zorba, həcv keyfiyyətləri də müəyyən səciyyədə nəzərə çarpır. Aşığın bütün müxəmməsləri forma mükəmməlliyi, bədii tutumu, məzmun əhatəsi və üslub əlvanlığı ilə dinləyicinin könlünü asanlıqla ələ alıb ovsunlaya bilir:

*Həzarat, bircə baxın,
Canlar alandı bu gələn.
Gözləri cəllada dönüb,
İsmi Qaytandı bu gələn.
Özü bir səxa kanı,
Adil divandı bu gələn.
Özü gül, saçı sünbül,
Yaqut-yəməndi bu gələn.
Yaquta bənzər yanaq,
Mərimərə bənzər buxaq.
Bir aya bənzər qabaq,
Kövsərə bənzər dodaq,
Ağ gülə bənzər ayaq,
Qoy bassın gözüm üstə,
Qucmalı candı bu gələn.*

*Bağlayıb gümüş kəmər,
Üstü tamam danənişan.
Geyinib qəddi dala,
Tər libası tər yaraşan.
Ağ əndamı başdan-başa,
Ətirli gül, müşk-fəsan.
Al yanaq, ayna qabaq,
Siyah zülfü ənbərəşan.
Həm didarı şirindi,
Göftarı şirindi,*

*Bağça-barı şirindi,
Qoşa narı şirindi,
Bir belə bəşər olmaz,
Huri, qılmandı bu gələn.*

Bu müxəmməs bəndinə diqqət yetirdikdə aşiq-şairin bədii portret yaratmaq məharətindəki rəssam müşahidələrinə və hər bir tərənnüm incəliklərinə heyran qalmamaq olmur.

Görkəmli söz ustasının müxəmməsləri kimi, divaniləri də mükəmməl poetik keyfiyyətlərə malikdir. Heç təsadüfi deyildir ki, toy məclislərində onun bu qəbildən olan şeirləri aşıqlara dönə-dönə sifariş verilir:

*Analar oğlan doğanda qoy doğsun oğlanı mərd,
Atası kamil olan tez tapar dövrünü mərd,
Axsamadək ac da qalsa, bir tikə yalnız yeməz,
Gedəni yoldan qaytarar, xub saxlar mehmanı mərd.*

*Bir mərd ilə ülfət qılan axır bir gün mərd olu,
Namərd ilə ülfət qılan çöl-biyaban gərd olu.
Namərd bir mehman görəndə iki gözü dörd olu,
Mərd çəkər alar əlindən, gen açar sufranı mərd.*

*Aşiq Hüseyn deyər, namərd binişən olu,
Bir məclisdə namərd olsa, məclis pərişan olu.
Mərd bir məclisə varanda məclis ürovşan olu,
Hər yerdə bir xanə yapar, gəşt eylər cahanı mərd.*

Aşiq Hüseyn dastan yaradıcısı kimi də böyük şöhrət qazanmışdır. “Aşiq Hüseyn və Reyhan xanım”, “Aşiq Hüseyn və Bəyçoban”, “İbrahim”, “Yəhya bəy Dilqəm və Dostu xanım” dastanları onun bədii təxəyyülünün məhsulu kimi ortaya çıxmışdır. Aşiq Hüseynin Reyhan xanımın məktubuna yazdığı cavab onun ədəbi irsi barədə diqqətçəkici bilgiler verir:

*Altı yüz varımdı divanı, təcniş,
Yeddi yüz müəmma, qıfılənd, təxmis.
Səksən bəhri-təvil demişəm hərgiz,
Yük bağlayıb İrəvana gəlirəm.*

Təəssüf ki, bu gün sözügedən poetik irsin onda biri belə əlimizdə yoxdur. Hüseyn Şəmkirli irsinin itə-bata düşməsi XX əsrin otuzuncu illərində repressiya zamanı baş vermişdir. Folklorçu Vəli Xulufunun əlində olan əlyazmalar içərisində Hüseyn Şəmkirlinin yüzlərlə şeiri də müsadirə olunaraq 1938-ci ildə məhv edilmişdir.

Aşiq Hüseyn Şəmkirli söz xiridarı, dastan yaradıcısı olmaqla yanaşı, həm də bir-birindən gözəl saz havaları bəstələyən ustad kimi ad-san qazanmışdır. Bu günümüzdə də aşıqların repertuarında möhkəm yer tutan və saz bağında əbədi yuva bağlamış “Aşiq Hüseyni”, “Dilqəmi”, “Sarayı”, “Şəmkir gözəlləməsi”, “Sumayı”, “Zeynalabdin” adlı havalar onun bəstəçi barmaqlarının yadigarıdır.

P.S. Bu il ustad Hüseyn Şəmkirlinin 210 illik yubileyidir. Təəssüf ki, on il qabaq bu nəhəng sənətkarın 200 illik yubileyi lazimi səviyyədə qeyd edilməmişdir. İndiki yubileyində də pandemiya çətinliklər yaradır. Aşiq Hüseyn Şəmkirliyə aşıqşünasların, folklorçuların və musiqişünasların borcu çoxdur. Onun poetik irsinin, yaratdığı saz havalarının və dastanların ciddi tədqiqata ehtiyacı vardır. Nə zamansa, Hüseyn Şəmkirliyə layiq araşdırmalar ortaya çıxsasa, o zaman da ustadın ruhu şad olacaq və onun bütün unudulmuş yubileylərinin üstünə gün doğacaq.

Aşiq Hüseyn Şəmkirlinin yaratdığı “Aşiq Hüseynlə Reyhan xanım” dastanını oxuculara təqdim edirik.

prof. M. Gasimli

SUMMARY

Great Ashug, Mature and Skilful Narrator

The presented article is devoted to great ashug Huseyn Shamkirli, his life and creative-activity. The author mentions that the famous

ashug was also a great composer and narrator. Several parts of poetry from his eposes and other creativities are given in the paper. Ashig Huseyn Shamkirli's poetic language is figurative, his style of description and singing is rich in unique shades. Special lyricism and vivid paintings create a heartwarming beauty in goshmas and geraylis (styles of ashug poetry).

At the end of the paper it is mentioned that this year is 210 years anniversary of the great craftsman, meanwhile the epos "Ashig Huseyn and Reyhan khanum" created by Huseyn Shamkirli is submitted to the readers.

